

Filosofija ir kalba

ANTIREALISTINIAI ARGUMENTAI FILOSOFIJOJE

Mindaugas Japertas

Vytauto Didžiojo universitetas, Filosofijos katedra
K. Donelaičio g. 52, LT-3000 Kaunas
Tel. (370–7) 32 36 71, faks. (370–7) 20 38 58

Straipsnyje siekiama parodyti vadinamojo realizmo, kaip požiūrio į realybę, taigi ir kaip tam tikros metafizinės realybės teorijos, nekoherentiškumą, svarstant, kodėl filosofo realistinės pozicijos negalima pagrįstai laikyti nuoseklia, suvokiama ir perteikiama mūsų disponuojamais filosofijos terminais. Realizmo nekoherentiškumas atskleidžiamas kritiškai nagrinėjant teorinius keblumus, neišvengiamus „atitikimo“ ir referencijos sampratoms, svarbiausioms ir įtakingiausioms realistinio požiūrio filosofijoje išraiškomis. Straipsnyje taip pat pateikiami argumentai už antirealistinės interpretacijos pranašumą, nurodoma, kad esminė pagrįsto antirealizmo sąlyga yra reikšmės teorija, kurioje atsakyta objektyvistinės tiesos sąvokos. Ši sąvoka pakeista pragmatistinėmis verifikacijos bei asertibilumo sąvokomis; visas dėmesys sutelktas į episteminių prasmės (t. y. reikšmės žinojimo) aspektą ir prieita prie išvados apie natūralios kalbos sakiniams būdingą reikšmės nedeterminuotumą.

Raktažodžiai: realizmas, antirealizmas, reikšmės teorija, reikšmės nedeterminuotumas.

Realizmo nekoherentiškumas: „atitikimo“ idėjos kritika

Klausti apie tai, kokią metafizinę poziciją užima vienas ar kitas filosofas, reiškia klausti apie jo požiūrį į realybę. Vadinasi, net tie, kurie realybės problemą traktuoja realistiškai, turi pateikti *požiūrį* – filosofiniais terminais *atvaizduoti* savo metafizinę poziciją ir savąjį realybės problemos sprendimą. Mes nedisponuojame „nevaizdiniais (*non-pictorial*) terminais“ (Michaelas Dummettas), ir todėl negalime kalbėti (įskaitant kalbą, kuria aptariami filosofiniai klausimai) *nevaizdžiai*. Filosofiniai realybės ir

objektyvumo sąvokų tyrinėjimai niekada nebus nuosekliai realistiniai ir objektyvistiniai, kadangi ir jie „išauga tiesiai iš minties filosofijos (*the philosophy of thought*); jeigu ir negalima priskirti jiems vietos joje, jie priklauso jai artimai filosofijos daliai“¹.

Viena iš pagrindinių Ludwigo Wittgensteino *Loginio filosofinio traktato* temų yra atvaizdo teorija, Wittgensteino interpretatorių diskusijose gerai žinoma *picture theory* pavadinimu. Bendroji sakinio forma apibrėžiama taip: „Bendroji sakinio forma yra tokia: yra štai

¹ Dummett M. *The Logical Basis of Metaphysics*. P. 4.

taip ir taip (*es verhält sich so und so*)“ (4.5). Pats Wittgensteinas yra išvelgęs bent dvi lengvai pažeidžiamas šios formuluotės vietas. Tuo tikslu *Filosofiniuose tyrinėjimuose* nagrinėjamas bendrąją sakinio formą sudarantis sakinyš „Yra taip ir taip“. Šio sakinio „atvirumas“ *Traktate* Wittgensteiną atvedė prie išvados, jog „4.53 Bendorji sakinio forma yra kintamasis“. Vėlyvajame kūrinyje jau pažymima, kad sakinio schema (t. y. forma, išreiškiamą „Yra taip ir taip“) gali būti *schema* tik todėl, kad pati turi sakinio sandarą ir yra kalbos *sakinyš*: sakinyš, vartojamas kaip sakinio kintamasis! Vadinasi, net reiškiant sakinio *kintamąjį* neapsieinama be *sakinio*. Apibendrinimo operacijos – sakinio sąvokos analizės – rezultatas toks: „vienas iš mūsų sakinio sąvokos požymių yra *panėšėti į sakinį (der Satzklang ist)*“². Tačiau dar didesnę sakinio prigimties aiškinimo sunkumą Wittgensteinas yra konstatavęs užrašų knygelėse, kurios dabar kiek netikėtai atsiskleidžia kaip *Traktato altera pars*: „Mes iš tiesų galime pasakyti: visa, kas yra (arba ko nėra), gali būti atvaizduota sakiniu. Bet čia turime išraišką „būti kuo nors“ („*der Fall sein*“)! Ji tokia pat problemiška“³. Realybę galima atvaizduoti sakiniu, ir tai, nors mįslinga, palyginti dar ne-problemiška; tikra problema atsiranda tada, kai sakiniu „Sakinyš yra realybės vaizdas“ bandoma paaiškinti, kas yra realybė kaip tai, kuo mėginama apibrėžti sakinį.

Pačios ryškiausios teorijos, „hipostazuojančios“ realybės ir objektyvumo sąvokas, neabejotinai priklauso tai didelei teorijų grupei, kurią vienija kertinis „atitikimo“ (*adaequatio*,

correspondence) principas. Dažniausiai šis principas pateikiamas kaip tiesos teorijos pagrindas (pavyzdžiui, klasikiniėje tiesos sampratoje), tačiau jį galima laikyti tiesiog požiūrio į realybę principu, reprezentuojančiu kraštutinę (nors ir konservatyvią) realybės teoriją. Net Alfredas Tarskis savo semantinę tiesos koncepciją traktavo kaip „atitikimo teorijos“ patikslinimą. Šiai idėjai iš pradžių simpatizavo ir Donaldas Davidsonas; tik jis turėjo mintyje ne tradicinį sakinio ir fakto atitikimą, o loginį „atitikimo“ ekvivalentą – *patenkinimo* sąvoką, kurią siūlė interpretuoti kaip apibendrintą referencijos formą (kitaip tariant, referenciją siūlė suprasti kaip patenkinimo santykį tarp nekalbinių esybių ir kalbinių išraiškų)⁴.

Atitikimo sąvoka pasižymi tuo, kad ja pirmiausiai remiasi ypatinga realybės teorijos – ir tik išvestine prasme tiesos teorijos – forma (tarus, jog sakinio teisingumą bent iš dalies konstituuoja referencija, kuri yra santykio su realybe charakteristika). Taigi laikantis tokios interpretacijos krypties, atitikimo problema susiduria su referencijos problema. Kadangi atitikimo teorijai būdinga specifinė referencijos samprata, užkertanti kelią kitokioms referencijos suvokimo galimybėms, pradžioje bus ne pro šalį atitikimo problemą aptarti būtent šiuo – referencijos – aspektu. Įvardydami ir glausdami aptardami su atitikimo teorija susijusią referencijos sampratą, pasitelksime į pagalbą Hilary' o Putnamo pateiktą kritiką, kuri dažniausiai vadinama „teoriniu modelio argumentu (*model-theoretic argument*) prieš realizmą“.

Pasak Putnamo, referencijos santykis yra funkcija, „kuri priskiria ekstensijas individualiosioms konstantoms ir kalbiniams predikato

² Wittgenstein L. *Philosophical Investigations (Philosophische Untersuchungen)*. S. 52 (I. 134). Rolando Pavilinio vertimas – „skambėti kaip sakinyš“ (žr. Wittgensteinas L. *Rinkiniai raštai*. P. 180).

³ Wittgenstein L. *Notebooks: 1914–1916*. P. 51.

⁴ Žr. įvairius Davidsono rinkinio *Inquiries into Truth and Interpretation* esė.

bei funkcijos simboliams⁵. Pavyzdžiui, jis gali priskirti Aristotelį individualiai konstantai „a“ arba kačių klasę predikatui „C(x)“. Todėl visai nesunku parodyti, kad egzistuoja „visus mūsų operacinius ir teorinius varžtus“ patenkinantys referencijos santykiai („atitikimas“) tarp kalbos vienetų (individualiųjų konstantų, funkcijos ir predikato simbolių) ir vienetų nuo kalbos nepriklausomame pasaulyje. Kitas klausimas, ar šie referencijos santykiai yra *unikalūs*. Įprastinė atitikimo teorija atsakytų, jog taip: atitikimas tarp žodžių ir pasaulio yra „atrenkamas“ *unikaliai*, o tai reiškia, kad yra tik viena teisinga realybės teorija, aprašanti „vienas su vienu“ tvarką referencijos santykių srityje; suprantama, tai atitikimo teorija. Taip unikalios referencijos samprata (atitikimo teorija griežtąja prasme) virsta išpareigojimu objektyvizmui, t. y. požiūriui, kad „objektyvu“ ir „realu“ gali būti tik tai, kas telpa į absoliučios koncepcijos – „užbaigto mokslo“ – ontologiją ir ideologiją⁶.

Teorinis modelio argumentas sumanytas parodyti, kad „jeigu ir yra toks dalykas kaip „ideali teorija“, tai ta teorija niekada negali impli-citiškai apibrėžti savo pačios numanomą referencijos santykį“⁷. Kai teorija „postuluoja daugiau negu vieno objekto egzistavimą“, „visuomet yra daug skirtingų referencijos santykių“, kurie daro ją teisingą. Negana to, gali būti tokių atvejų, kai referencijos santykiai priskiria taisyklingas ekstensijas stebėjimo (*observation*) terminams, bet akivaizdžiai netaisyklingas („taisyklinga“ ir „netaisyklinga“ čia reikia suprasti „idealiuose racionalaus tyrinėjimo ribose“) ekstensijas ne-stebėjimo terminams, ir,

nepaisant to, teorija vis vien pasirodytų esanti teisinga su sąlyga, kad ji neimplikuoja klaidingo stebėjimo sakinio. Situacija tampa dar sudėtingesnė, jeigu susiduriame su sunkumais brėždami liniją tarp „stebimo“ ir „neste-bimo“, pavyzdžiui, jeigu pritariame Paulo Feyerabend-o minčiai apie stebėjimo kalbos ontologiją, kad „stebėjimo terminų reikšmės priklauso nuo teorijos, dėl kurios atliekami stebėjimai“, ir kad „naujos teorijos atsiradimas susijęs su požiūrio tiek į stebimus, tiek ir į neste-bimus pasaulio bruožus pokyčiais ir su atitinkamais netgi labiausiai „fundamentalių“ kalbos, kuria naudojamosi, terminų reikšmių pokyčiais“⁸. Nėra jokių praktinių kliūčių atsirasti kelioms teorijoms, kurios pateiktų skirtingus ir net prieštaraujančius vienas kitam referencijos santykių apibrėžimus, tačiau vis dėlto būtų „idealios“, kadangi, remdamosi ta pačia „empirine baze“, jos kartu patenkintų ir visus „teorinius varžtus“. Žinoma, tokios referencijos teorijos neišvengiamai būtų „nesuderinamos“ (*inconsistent*) ir net „nebendramatės“ (*incommensurable*) (Thomas Kuhnas, Feyerabendas) – vienos iš jų nepasisektų išvesti iš kitos, taip pat negalėtume jų tarpusavyje palyginti, tačiau tai jau būtų ne referencijos santykių „atrinkimo“ ypatumas, o bendra visų teorijų savybė.

Atitikimo teorijoms būdinga referencijos samprata prieštarauja Putnamo argumento rezultatams. Todėl galima sakyti, kad jeigu atitikimo teorija apibūdinama kaip suponuojanti

⁵ Putnam H. *Model Theory and the „Factuality“ of Semantics*. P. 352.

⁶ Plg. Sosa E. *Putnam's Pragmatic Realism*. P. 610.

⁷ Putnam H. *Op. cit.* P. 353.

⁸ Feyerabend P. K. *Explanation, Reduction, and Empiricism*. P. 94, 29. Prie panašių išvadų yra priėjęs Wilfridas Sellarsas. Kalbos aspektu nagrinėdamas teorijas, kurios „postuluoja neste-bimas esybes, kad paaiškintų stebimus fenomenus“, Sellarsas mėgina išvelgti, kokios yra „atitikimo taisyklės“, tvarkančios santykius tarp stebėjimo išraiškų ir teorinių išraiškų. Analizės rezultatas tas, kad „stebėjimo struktūros (*framework*) objektai iš tikrųjų neegzistuoja – iš tikrųjų nėra tokių dalykų“ (žr. Sellars W. *The Language of Theories*).

unikalius referencijos santykius, – o kitų gali- mybių atitikimo teorijos projektai tiesiog ne- numato, – tai šiuo aspektu ji tikrai neišlaiko kritikos.

Kitas argumentas prieš atitikimo teorijas (taigi ir prieš rafinuočiausią realizmo formą), kurį paprastai pateikia filosofai, artimesni ar tolimesni pragmatizmui, gali būti reziumuo- tas tokia Davidsono išvada, paskelbta jo vė- lesnėje studijoje: atitikimo negalima padaryti „suvokiamo“ (*intelligible*), ir todėl jis yra „idė- ja be turinio“⁹. Pasak Johno Dewey'o, neįvei- kiami sunkumai ir „stebuklo“ žymė atsiranda dėl to, kad klasikinėje atitikimo teorijoje vie- nas dalykas, t. y. kas nors, ką turime pažinti arba ką reikia sužinoti, sykiu laikomas tiek pro- pozicijos priežastimi, tiek ir jos verifikatoriumi, nors ta pati propozicija yra vienintelė pažini- mo objekto pažinimo priemonė¹⁰. Propozici- nio pobūdžio esybės (kaip sakiniai, įsitikinimai, pasakymai) tėra viena atitikimo santykio pusė, tad įtikinama, kad jomis, kaip pažini- mo priemonėmis, nėra lemta paaiškinti šio santykio visumą, kuri apima ir tai, *ką* mūsų propozicinės esybės turinčios atitikti (*what-is- to-be-known*). Panašius tvirtinimus, kalbant abstrakčiau, grindžia mintis apie santykio neišreiškiamumą vienu iš santykio narių, taip pat logikos teiginys, kad santykis tarp realybės ir simbolinės kalbos adekvačiai nenusakomas to paties tipo simbolizmu, t. y. „santykis“ kaip funkcija nėra tapatus argumento terminui „kalba“ dėl to, kad funkcija negali būti savęs pačios argumentu. Sutartinai metę iššūkį ati- tikimo teorijoms dėl jų „paslaptinumo“, ne- įveikiamo barjero žmogaus proto aspiracijoms,

⁹ Davidson D. *The Structure and Content of Truth*. P. 304, 305.

¹⁰ Žr. Dewey J. *Propositions, Warranted Assertibility, and Truth*. P. 202–203.

Dewey's ir Davidsonas vis dėlto nevienodai ko- mentuoja atitikimo sąvokos ryšį su epistemi- nėmis teorijomis. Pirmasis atitikimą laiko būtent *epistemologiniu* stebuklu, nes „neveri- fikuojaama iš anksto nustatytos harmonijos dok- trina“ yra „griežtai epistemologinio“ požiūrio signalas. Davidsonas taip pat nepritaria epis- teminėms pažiūroms, tačiau, jo nuomone, prie- kaištas dėl atitikimo idėjos „nesuvokiamumo“ kaip tik ir remiasi prielaida, kad „kai kurios episteminės teorijos formos“ turi galios ir kad jas *galima* suvokti; štai dėl šios priežasties Da- vidsonui tai nėra *pagrindinis* kontrargumentas prieš atitikimo teorijas¹¹.

Netiesiogiai propozicinis atitikimo pobūdis yra apsvarstytas ir Wittgensteino *Traktate*. Jame atitikimo idėją implikuoja „loginės for- mos“ sąvoka, vienas iš atraminių atvaizdo teori- jos taškų. Atvaizdavimo ir atitikimo sampratas Wittgensteinas sujungia tezėje, kad vaizdas ir tai, kas atvaizduojama, – o vaizdu esantis saki- nys vaizduoja dalykų padėčių (*Sachverhalten*) buvimą ir nebuvimą – turi bendrą loginę for- mą (2.2, 4.1). Čia pat aiškiai nurodomos at- vaizdavimo galimybių ribos, ir atitikimo idėjai atstovaujanti loginė forma atsiduria kitapus iš- reiškimo galias demarkuojančios sienos:

„4.12 Sakinys gali atvaizduoti visą realybę, tačiau jis negali atvaizduoti to, ką jis privalo turėti bendra su realybe, kad galėtų ją atvaiz- duoti, – loginės formos.

Kad galėtume atvaizduoti loginę formą, tu- rėtume galėti persikelti su sakiniais už logikos, t. y. už pasaulio.“

¹¹ Tarp filosofų, veikianų Dewey'o argumentacijos, yra ir Richardas Rorty. Posakį „atitikti realybę“ jis interpretuoja kaip filosofiška „nenaudingą“ *tertium quid* (žr. Rorty R. *Pragmatism, Davidson and Truth*). Tai reiškia, jog yra, pavyzdžiui, realybė ir kalba, bet tarp jų nėra tre- čiojo – santykio (atitikimo). Taigi lieka pripažinti „ko- herencinę“ tiesos teoriją.

Tad Wittgensteino sprendimas dėl galimai episteminio ir propozicinio atitikimo statuso yra ne epistemologijos naudai: „Kas atsispindi kalboje, to kalba negali atvaizduoti.

Kas *save* išreiškia kalboje, to *mes* negalime išreikšti kalba“ (4.121). Būtent šioje *Traktato* vietoje sutinkame autentiškiausią skirtumo tarp „pasakyti“ ir „parodyti“ formuluotę (žr. 4.1212): nors loginė forma ir neišreiškia (žodžiais), ji *gali* būti parodyta, ji *rodo* *save* („Sakinys *rodo* realybės loginę formą“). Bendra fakto ir vaizdo logika yra „mistiška“ (plg. 6.522), bet mistikos sritis Wittgensteinui neturi to pejoratyvinio atspalvio, kokį panašių dalykų atradimas turėtų, pavyzdžiui, Dewey'ui ir Davidsonui. Priešingai, Wittgensteinui tai sfera, vien dėl kurios ir vertėjo rašyti *Traktatą* (žr. mintis apie šios knygos prasmę paties Wittgensteino „Pratarmėje“).

Wittgensteino patyrimą bei indėlį siekiant išryškinti atitikimo problemą galima sumuoti taip: nors atitikimo, arba, kitaip tariant, loginės formos, ir nepavyktų išsakyti, t. y. pateikti predikatyviu ar propoziciniu būdu, – jis veikia ir pasirodo pačiu atitinkamą formą turinčiu sakiniu. Šiuo atžvilgiu atitikimas yra suvokiamas ir skelbtinas, perfrazuojant Davidsoną, idėja *su* turiniu – neišreiškia, bet ir nekvestionuojama. Kita vertus – tai, beje, išplaukia iš Putnamo teorinio modelio argumento, – kiek loginės formos teorijoje kiekviena loginė forma traktuojama kaip vienintelė galima (unikali), tiek Wittgensteino atitikimo interpretacija nėra priimtina.

Pereikime prie trečio potencialaus prieštaravimo atitikimo teorijoms, Davidsono laikomo „tikru“ ir „paprastesniu“. Šįsyk oponuojamieji autoriai yra Gottlobas Frege, C. I. Lewisas ir Rudolfas Carnapas. Visų trijų darbuose randame mintį, kad, kalbant apie sakinius (ar pro-

pozicijas), tėra vienas dalykas, ką jie gali atitikti (atitikimo variantu pripažįstant ir „neteisingus“, arba „tuščius“, atvejus, šis skaičius padidėja iki dviejų). Padaryti tokią išvadą būsime priversti, jei drauge su Frege nutarsime, jog sakinio referenciją (*Bedeutung*) sudaro teisingumo vertė (*Wahrheitswerth*), suprantama kaip aplinkybė, kad sakinytis yra teisingas arba klaidingas. Remiantis Fregės referencijos teorija, esama tik dviejų teisingumo verčių – teisingumo ir klaidingumo. Be to, ši teorija reikalauja, kad sakinio referencija – jo teisingumo vertė – išliktų nepakitusi, kurią nors sakinio dalį pakeitus išraiška, turinčia tą pačią referenciją. Taigi tuomet išeina, kad visi teisingi sakiniai turi tą pačią referenciją; kita vertus, visi klaidingi sakiniai taip pat: „sakinio referencijoje visa, kas individualu (*alles einzelne*), yra ištrinama“¹². Panašia linkme savo koncepciją plėtoja Lewisas. Analizuodamas „skiriamąją ekstensionalinę propozicijos savybę“, jis teigia, jog propozicijos denotuojamas dalykas (t. y. jos ekstensija) „yra ne ta ribota dalykų padėtis, į kurią propozicija nurodo, bet tam tikra *totalinė* dalykų padėtis, mūsų vadinama pasauliu“¹³. Apskritai denotaciją apribodamas tik tuo, kas egzistuoja, Lewisas propozicijos denotacija (ekstensija) laiko „aktualų pasaulį“: „visos *teisingos* propozicijos turi tą pačią ekstensiją, būtent šį aktualų pasaulį“¹⁴. Visos *klaidingos* propozicijos, nebūdamos susijusios su egzistuojančiais dalykais, turi vienodą „nulinę ekstensiją“ (visų jų denotacija yra tuščia). Prie to, ką sakė Frege ir Lewisas, dera ir Carnapo pastaba, kad jei iš fakto reikalavime

¹² Frege G. *Über Sinn und Bedeutung*. S. 35. (Nurodomė standartizuotą Fregės straipsnių puslapių numeraciją.)

¹³ Lewis C. I. *The Modes of Meaning*. P. 56.

¹⁴ Ibid.

maksimalaus išbaigtumo (logikai toks maksimalistinis reikalavimas visiškai natūralus, nes tik juo galima laiduoti „pasaulio pastolių“ (Wittgensteinas) konstrukcijos patikimumą), tai reikš, jog galiausiai turėsime suformuluoti vieną stipriausią „faktiškai teisingą“ propoziciją, kuri bus visų teisingų propozicijų konjunkcija ir logiškai implikuos kiekvieną teisingą propoziciją. Taigi turėsime pripažinti, kad „yra tik vienas faktas, aktualaus pasaulio, praeities, dabarties ir ateities visuma“¹⁵.

Tačiau pripažinti tik vieną atitikimo objektą – faktišką pasaulį *in toto*, „yra visiškai sutrivialinti atitikimo sąvoką; atitikimo santykis netenka prasmės, jeigu tėra vienintelis dalykas, kurį galima atitikti“¹⁶. Jei sakydami „sakinys atitinka faktus“, pasakome *tą patį*, ką ir teigdami jo priklausymą vienai teisingų sakinių šeimai arba pabrėždami jo nuorodą į egzistuojančio pasaulio visumą, tai vargu ar galima legitimuoti atitikimo teoriją kaip *paaiškinančią* tiesos sąvoką. O juk tokio paaikškinimo pagrindumas visuomet buvo laikomas didžiausiu ir svarbiausiu atitikimo idėjos nuopelnu.

Reikšmės nedeterminuotumas natūralioje kalboje

Reikšmės teorija, siekianti aprėpti, be kita ko, tas žodžio ir sakinio reikšmės charakteristikas, su kuriomis galėtų būti tapatinamas reikšmės žinojimas, tokį žinojimą savo ruožtu siejant su taisyklingu kalbinių išraiškų vartojimu, privalo laikytis Fregės minties apie semantinį skirtumą tarp prasmės (*Sinn*) ir referencijos. Duomenis apie sakinio referenciją

ekstensionaliniu aspektu teikia atskiri „tiesos apibrėžimai“, turintys Tarskio stiliaus teorijos teoremų formą¹⁷. Antra vertus, *prasmės* teorija, turėdama uždavinį apibrėžti, kas yra suprasti teorinį T-sakinį (ir, bent idealiu atveju, pasiruošusi šiuo atžvilgiu apibūdinti visas atskiras T formas), tyrinėja sąlygas, kuriomis kiekvienas T-sakinys gali būti nustatytas kaip asertibilus (t. y. galimas teigti), o ne tiesiog kaip teisingas.

Jeigu reikšmės teoretikas į pirmą vietą kelia sakinio teisingumo sąlygų sąvoką ir, operuodamas ekstensionaliniiais terminais, teisingumo sąlygas traktuoja kaip apibrėžiamas viena iš dviejų teisingumo verčių (t. y. nustato sakinio teisingumą arba klaidingumą), labai panašu, kad įgyvendinti savo planus jam sukliudys tam tikro tipo sakinių pavyzdžiai, kuriems jis vis dėlto negalės taikyti savo operacinių tiesos terminų. Kol kas palikime nuošalyje tariamai aiškius ir neproblemiškus atvejus ir įvardykime tik tuos, kuriuos *visos* reikšmės teorijos pripažintų neeiliniais. Su „neišsprendžiamais (undecidable) teiginiais“ (Dummettas) anksčiau ar vėliau susiduria kiekviena reikšmės teorija, tačiau jie ypač paliečia tas, kurios reikalauja nustatyti teisingumo sąlygas, kurios kiekvieną kalbos sakinį turi daryti apibrėžtai teisingą arba klaidingą.

Neišsprendžiami mūsų kalbos sakiniai yra tokie, kurių atžvilgiu „mes neturime efektyvių priemonių, netgi iš principo, nuspręsti, ar jų teigimai yra teisingi, ar klaidingi“¹⁸. Dummettas išskiria tris natūralios kalbos bruožus, labiausiai „atsakingus“ už neišsprendžiamų sakinių paplitimą: tai galėjimas nurodyti į mums

¹⁵ Žr. Carnap R. *Meaning and Necessity*. P. 28–29.

¹⁶ Davidson D. *The Structure and Content of Truth*. P. 303.

¹⁷ Tokių duomenų pagrindumas yra atskiro tyrinėjimo tema.

¹⁸ Dummett M. *The Logical Basis of Metaphysics*. P. 314.

nepasiekiamas erdvėlaikio sritis (į praeitį ir erdvinius nuotolius); neribotos arba neapžvelgiamos kvantifikacijos (pavyzdžiui, visiems būsimiems laikams) vartojimas; tariamąja nuosaka reiškiamų sąlygos sakinių (kontrafaktinių kondicionalų) vartojimas. Turėdami reikalo su neišsprendžiamu sakiniu, natūraliomis aplinkybėmis negalime tikėtis, kad, šiam sakiniui esant teisingam, sugebėsime atpažinti jį kaip teisingą. Net jeigu žinotume, kur glūdi jo teisingumo sąlyga, tokio sakinio teisingumo sąlygos žinojimo negalėtume prilyginti savo sugebėjimui nuspręsti, ar ši sąlyga įvykdyta, ar ne. Šiuo klausimu Dummettas samprotauja taip: „Mūsų žinios apie neišsprendžiamo sakinio teisingumo sąlygą negali priklausyti nuo sugebėjimo atpažinti tą sąlygą kaip įvykdytą, kai tik ji būna įvykdyta, nes pagal hipotezę mes neturime tokio sugebėjimo. Jos taip pat negali priklausyti tik nuo mūsų sugebėjimo atpažinti tą sąlygą kaip įvykdytą tais ypatingais atvejais, kuriais toks atpažinimas yra galimas: kadangi sąlyga gali būti įvykdyta, net kai mes negalime atpažinti jos kaip įvykdytos“¹⁹. Tad neišsprendžiamųjų rūšiai priskiriami sakiniai paremia kaip tik tuos reikšmės teoretiko veiksmus, kuriais siekiama *atskirti* sakinio teisingumo sąlygas nuo jo asertibilumo sąlygų. Kartu tokie sakiniai ypač ryškiai egzemplifikuoja, kodėl teisingumo sąlygų teorija, operuojanti centrine tiesos sąvoka, negali būti priimtina. Pasak šios teorijos adeptų, kalbėtojas sakinio reikšmę pagauna vien įsisąmonindamas to sakinio teisingumo sąlygą – tariamai žinodamas, kas yra sakiniui būti teisingam, tačiau pačioje teorijoje stokojama paaiškinimo, kaip kalbėtojas esti *aprupinamas* teisingumo sąlygos žinojimu.

¹⁹ Ibid. P. 315–316. Taip pat žr. Dummett M. *What is a Theory of Meaning? (II)*. P. 46.

Įprastinė teisingumo sąlygų samprata yra, Dummetto žodžiais tariant, „peržengianti evidenciją“ (*evidence-transcendent*). „Teisingumo sąlygų teoretikui teisingumo sąlyga sudaro nesuskaidomą pažinimo luitą (*cognitive lump*), kuris mus veda, tačiau kurio taikymų atskiriems atvejams negalima išnarstyti. Tai neabejotinas požymis, jog teisingumo sąlygos, peržengiančios mūsų sugebėjimą ją atpažinti, bet ne mūsų sugebėjimą ją pagauti, koncepcija yra mitologijos pavyzdys, sumodeliuotas tarsi kentauras, sulipdant į daiktą nesuderinamus tikrų dalykų bruožus. Ji turi visas išreikšto (*explicit*) žinojimo savybes, išskyrus tik tai, kad jis nėra išreikštas“²⁰.

Tik verifikacinėse reikšmės teorijose, kiekvienam sakiniui pateikiančiose sąlygą, kuriai esant jį galima verifikuoti, kalbėtojo turimas žinojimas gali būti parodytas kaip iš tikrųjų *išreikštas*. Verifikacija, kaip efektyvi sąvoka, pasižymi tuo, kad apie jos įvykį visuomet kalbama tik tada, kai šis būna atpažintas, nes verifikacija ir yra atpažinimas. „Neaiškiais“ atvejais verifikaciją laikyti įvykusia ir kalbėtojo „žinojimo“ būdą nusakyti verifikacijos terminu paprasčiausiai beprasmiška – tai daryti draudžia pati sąvoka, griežtai apibrėžianti savo vartojimo taisykles. (Efektyviose sąvokose, kaip jokiose kitose, gerai įkūnijamas principas „reikšmė yra vartojimas“.)

Tačiau verifikacijos ir verifikabilumo idėjos – po to, kai buvo iškeltos ir jau patyrė ne vieną formulavimo bandymą – susilaukė pastabų (ženklinusių nepritarimą ir net atmetimą), kad verifikacijos metodo taikymas už galutinio verifikavimo ribų palieka nemažai kalbos sakinių, kuriems tokio metodo negalima pritaikyti dėl

²⁰ Dummett M. *The Logical Basis of Metaphysics*. P. 316.

grynai *loginių* priešasčių. Šiame užribyje visų pirma atsiduria universalieji teiginiai (t. y. teiginiai, sudaryti su kvantoriais „visi“, „bet kuris“, „kiekvienas“). Nors jų lyginamoji svarba mūsų kalboje pakankamai didelė – jais išsakomi bendrieji dėsniai, taigi ir teorinės empirinio mokslo sistemos, – universalieji teiginiai nepaklūsta verifikabilumo principui, siaurindami jo veikimo zoną ir pakirsdami verifikacijos, kaip efektyvios išsprendimo priemonės, prestižą²¹. Pavyzdžiui, norėdami galutinai verifikuoti „visi s yra p“ formos sakinį, kuriame s žymi begalinę aibę (ar bent jau nežymi baigtinės aibės), turėtume galėti šią aibę apžvelgti, o tai galutinai padaryti neįmanoma. Todėl Karlas R. Popperis ėmėsi diskredituoti pozityvistiniam verifikacionizmui būdingą „galutinio išsprendimo“ dogmą: „Mano požiūriu, nėra tokio dalyko kaip indukcija. Todėl teorijų išvedimas iš singularinių teiginių, „verifikuotų patyrimu“ (kad ir ką tai reikštų), logiškai neleistinas. Vadinasi, teorijos *niekada* empiriškai neverifikuojamos“²². Vietoj efektyvios sąvokos Popperis pasiūlo naują reikalavimą teoriniams teiginiais, kuriuo remiantis šie turį atitikti ne verifikabilumo, o *falsifikabilumo* kriterijų: bendrasis teiginys gali būti galutinai falsifikuotas galutine jam prieštaraujančio singularinio teiginio verifikacija, kai „dėsnis paneigiamas pataikius vienam neigiamam atvejui“²³. Popperio pasiūlymas „grindžiamas *asimetrija* tarp verifikabilumo ir falsifikabilumo – asimetrija, kuri yra universalijų teiginių loginės formos rezultatas. Mat šie niekada nebūna kilę iš

singularinių teiginių, nors singulariniai teiginiai gali jiems prieštarauti. Taigi grynai dedukcinių išvedimų būdu (su klasikinės logikos *modus tollens* pagalba) galima pereiti nuo singularinių teiginių teisingumo prie universalijų klaidingumo“²⁴. Kai logika verifikacijos principo taikyti neleidžia, gali pradėti veikti „dedukcinio tipo išvados“ poreikius atliepanti falsifikacija. Falsifikacionizmo samprata išlaiko, o specifinėje savo pritaikymo srityje ir kompensuoja, pagrindinį verifikacinių teorijų privalumą: „falsifikacija“, kaip ir jos pirmtakė, yra *efektyvi sąvoka* (skirtumas tik tas, kad viena yra „pozityvus“ būdas teiginį patvirtinti, o kita – „negatyvus“ būdas jį atmesti, nesant loginių jo patvirtinimo galimybių).

Verifikacionizmas (kaip ir jo pakaitalas kai kuriuose kontekstuose – falsifikacionizmas) gali būti išreikštas tik prasmės teorijos teiginiais, parodančiais tai, kas sudaro sakinio reikšmės žinojimą, – pamatą, įtvirtinantį sakinį kaip teisingą (arba atitinkamai kaip klaidingą). Veikdamas prasmės teorijos rėmuose, reikšmės teoretikas visada iš esmės turi reikalo bent su dviem teiginiais: su pačiu sakiniu, paimtu jo „nominalia verte“, ir su to sakinio evidencijos teiginiu (arba teiginiais, nes gali būti daugiau negu vienas evidencijos aprašymas). Šio principo atspindys yra, pavyzdžiui, fenomenalizmo tezė, kad teiginius apie fizinį pasaulį turi būti galima suformuluoti teiginiais apie aktualius arba galimus juslinius potyrius; tarsi-fizikalistinė kalba fenomenalizmo traktuojama kaip nominali patikimos jutiminių duomenų (*sense-data*) kalbos vertė. Keli kiti pavyzdžiai: antai neutralizmas būsimojo laiko atžvilgiu pasireiškia reikalavimu būsimojo laiko teiginių teisingumą „tikrinti“ teiginiais, nusakanciais

²¹ Su universaliais (bendraisiais) teiginiais susijusius verifikavimo keblumus puikiai komentuoja Isaiah Berlinas (žr. Berlin I. *Verification*. P. 21–23) ir Carlas G. Hempelis (žr. Hempel C. G. *Problems and Changes in the Empiricist Criterion of Meaning*. P. 168–169).

²² Popper K. R. *The Logic of Scientific Discovery*. P. 40.

²³ Berlin I. Op. cit. P. 23.

²⁴ Popper K. R. Op. cit. P. 41.

dabarties tendencijas; o biheviorizmo šalininkų nuomone, teiginys apie mentalinius būvius, jeigu iš viso teisingas, yra teisingas teiginio apie veikėjo elgesį dėka. Tačiau ryšys tarp kokio nors sakinio ir jo evidencijos teiginio neturėtų būti aiškinamas kaip laiduojantis visišką vieno išverčiamumą į kitą. Sakiniui būti verifikuojamam (arba falsifikuojamam) nereikia turėti tikslų „vertimą“, pateikiantį jo loginį ekvivalentą – „sinonimą“. (Loginio empirizmo sąjūdžio dalyviai tokią nuostatą dėl skirtingų klasių teiginių išverčiamumo ir sinonimijos grindė *loginiu* santykiu, ir tai buvo viena iš nauviausių jų dogmų.) Todėl, jeigu sakant, kad iš verifikuojamo (falsifikuojamo) sakinio išplaukia jo evidenciją aprašantis teiginys, turima galvoje *išvedimo taisyklė*, su tuo sutikti negalima. Ankstesnės savo ir kolegų klaidos suvokimas paskatino Friedrichą Waismanną, buvusį Vienos ratelio narį, parašyti šiuos žodžius: „Aš siūlau sakyti, kad evidencijos s_1, s_2, \dots, s_n kalba už arba prieš propoziciją p , kad jos ją *stiprina* arba *silpnina*, bet tai nereikia, kad jos tiksliai įrodo jos teisingumą ar klaidingumą“²⁵. Waismannas tvirtina, jog logikos santykiai galioja tik tarp tų teiginių, kurie priklauso homogeniškiems domenams, o „dedukcinis ryšys niekada nenusidriekia už tokio domeno ribų“²⁶. Heterogeniškių klasių teiginiai nėra reguliuojami loginės būtinybės, tad ir nuo jų santykio priklausanti reikšmė nėra „būtina“ arba, kaip sakoma vienoje Willardo V. Quine'o idiomijoje, yra „ne visai determinuota“ (*under-determined*). Nepanaikinamas reikšmės nedeterminuotumas šiame samprotavime kildinamas iš verifikacionistinės nuostatos atskleisti, kur glūdi evidencinė sakinio prasmė, tačiau

apibendrintai jis gali būti parodytas kaip būdingas visai mūsų kalbai – tokiam supratimo įrankiui, koku tik ir galime, neturėdami geresnių, pasinaudoti.

Pripažinta šiuolaikinės filosofijos universalija yra tapęs Quine'o požiūris į vertimą ir reikšmę. Demaskuojančiame straipsnyje *Dvi empirizmo dogmos*, kurio tikslas buvo paruošti vietą „empirizmui be dogmų“, Quine'as įžvelgia dviejų idėjų susiliejamą. Verifikuojamo teiginio išverčiamumas į teiginį apie tiesioginį patyrimą galimas tik „tol, kol manoma esant prasminga kalbėti apie teiginio patvirtinimą ir nepatvirtinimą (*confirmation and infirmation*) apskritai“²⁷. Tačiau, pasak Quine'o, negalima reikalauti empirinio patvirtinimo ar nepatvirtinimo metodo, jeigu šis taikomas atskiram teiginiui, o ne kalbai kaip visumai, kurios „veikimo lauko“ interjere viešpatauja ne empiriniai, bet loginiai sąryšiai ir tik „sensorinėje periferijoje“ patyrimo sąlytis yra pajuntamas kiek ryškiau.

Holistinės kalbos sampratos padarinys yra skepticizmas dėl atskirų kalbinės išraiškos vienetų išverčiamumo (tai gali reikšti ir: dėl jų patvirtinimo ar nepatvirtinimo prieinamos empirinės procedūros keliu). Evidencija ir visi „faktai“ – pretendentai į evidenciją, kurių charakteristikos yra privalomai empirinės, vertimui neteikia galutinių duomenų, garantuojančių kalbos vienetų sinonimiją ar vienareikšmiškumą. Būtent šiai problemai skirta Quine'o alegorija apie vertimo nedeterminuotumą, papasakota knygoje *Žodis ir objektas*²⁸.

Quine'o įsitikinimu, empirinį kalbos įprasminimo patikimumą galima užsitikrinti tik vienu būdu – kreipiant dėmesį į kalbos „stimulo

²⁵ Waismann F. *Verifiability*. P. 43.

²⁶ Ibid. P. 45. Taip pat pgl. Waismann F. *Language Strata*. P. 22–26.

²⁷ Quine W. V. *Two Dogmas of Empiricism*. P. 404–405.

²⁸ Žr. Quine W. V. *Word and Object*. P. 26–79.

sąlygas“ (visų pirma neverbalines). Iš čia biheivioristinis jo „mintinio eksperimento“ pobūdis (reikšmės, kurias kalbėtojai įdeda į savo ištariamus žodžius ir sakinius, turi būti įvertinamos kalbėtojo dispozicijos verbaliniam elgesiui terminais), įsisąmoninta neurofiziologinių duomenų svarba teorijoje („pirmaklasio mokslo“ požiūriu, socialiai yra įmanoma nustatyti tik stimuliacijų, veikiančių kaip „paviršiaus“ ar „nervinių galūnių“ dirginimas, tapatumą) bei „lauko (*field*) lingvistikos“ metodu pasirinkimas (eksperimentas atliekamas su „čiabuviu“ ir tiriama „džiunglių kalba“). Quine'o teorijoje biheivioristinė traktuotė nediskutuojama: „Psichologijoje galima būti biheivioristu ir galima juo nebūti, tačiau lingvistikoje pasirinkimo nėra“²⁹. Quine'o aprašomas socialinis kontaktas tarp filosofo-lingvisto-vertėjo ir jo informatoriaus – egzotiško čiabuviu, kalbančio egzotiška džiunglių kalba, ypatingas tuo, jog nei vienas, nei kitas visiškai nemoka savo partnerio kalbos; vertimas iš džiunglių kalbos į anglų kalbą tampa *radikalus*, kadangi vykstančiame „dialoge“ nesama kalbų palyginimo ir juo labiau sulyginimo galimybių. Daugiausia, ką galima identifikuoti, remiantis biheivioristiniais ir neurofiziologiniais kriterijais, – tai kalbinių išraiškų „stimulo reikšmė“ (*stimulus meaning*); „stimulo sinonimija“ nustatoma konstatavus aplinkybę, kad kalbėtojo ir vertėjo (klausojo, interpretatoriaus arba tiesiog dviejų kalbėtojų) dispozicijų verbaliniam elgesiui visuma yra invariantiška. Nors stimulo sinonimija mažiausiai abejonių kelia tada, kai ji yra intrasubjektyvi, pasak Quine'o, dalies sakinių atžvilgiu ji gali būti laikoma ir intersubjektyvia. Pavyzdžiui,

kartotinai atlikdamas eksperimentą prabėgančio pro šalį triušio akivaizdoje, radikalus vertėjas nustato svetimos kalbos sakinio „Gavagai“, kurį, matydamas triušį, ištaria čiabuvis, ir anglų kalbos sakinio „(*Lo, a*) *rabbit*“ („*Štai triušis*“), kurį savo gimtąja kalba ištartų jis pats, apytikrę stimulo reikšmės tapatybę (stimulo sinonimiją). Tačiau – ir čia jau turime reikalo su „empiriškai nesąlygotomis variacijomis konceptualinėje schemoje“ – stimulo reikšmės tapatybė yra „pernelyg griežtas santykis“, kad leistų mums patenkinti savo „intuityvius reikalavimus“ reikšmės sąvokai: stimulo reikšmė tėra reikšmės sąvokos surogatas. Kaip rašo Quine'as, vieno žodžio sakinių „*Gavagai*“ ir „*Rabbit*“ stimulo sinonimija jokiu būdu negarantuoja, „kad '*gavagai*' ir '*rabbit*' yra koekstensyvūs terminai, terminai, teisingi dėl tų pačių dalykų (*true of the same things*)“³⁰. Antai neregistruojant nė menkiausio skirtumo stimuliacinėje situacijoje ir stimulo reikšmėje, „gavagai“ gali būti taikomas visai ne objektams, vardu „triušiai“ (*rabbits*), bet tik „triušių stadijoms, arba trumpiems temporaliniams segmentams“; arba „visoms be išimties neatsietoms (*undetached*) triušių dalims“; arba pasikartojančiam abstrakčiam objektui – „triušybei“ (*rabbithood*)³¹. Kokį vertimą atliks radikalus vertėjas – priklauso ne nuo „faktų“, o nuo konkrečiu atveju pritaikytos „analitinės hipotezės“: „terminai ir referencija yra lokališki mūsų konceptualinei schemai“³². Analitinės hipotezės, kuriomis negali nebūti paremtas vertimas, neturi nieko, kas būtų numanoma kalbėtojo dispozicijose verbaliniam elgesiui, tad ir pats vertimas aiškiai peržengia savo

²⁹ Quine W. V. *Raz jeszcze o niezdeteminowaniu przekładu*. S. 194.

³⁰ Quine W. V. *Word and Object*. P. 51.

³¹ Žr. *ibid.* P. 51–52.

³² *Ibid.* P. 53.

„nepriklausomos evidencijos“ zoną. Kitaip tariant, galimų kalbėjimo dispozicijų visuma „yra suderinama su vertimo analitinių hipotezių sistemomis, kurios nesuderinamos viena su kita“³³. Todėl iš tikrųjų yra be galo daug (pavyzdžiui, džinglių – anglų kalbų) „vertimo vadovų (*manuals*)“³⁴, o vienas vertėjas bet kada gali pasiūlyti vertimą, kurį kvestionuos ir prieš kurį protestuos, remdamasis savo žodynu ir gramatika, kitas. Tai ir yra vertimo nedeterminuotumo tezė; pasak Quine'o, jos tikslas – „intuityvios reikšmės sąvokos, o kartu introspekcinės semantikos, kritika“, kurioje „reikšmės tapatybė“ parodoma kaip *nevykusi* tradicinės semantikos sąvoka³⁴.

Tai, kad kalbos supratimas visada „ne visai“ determinuojamas visos galimos evidencijos, nėra vien vertimo sinonimijos negalimybės įrodymas, atmetantis „faktų klausimą“ vertime. Tai galioja ir tarp kalbančiųjų „ta pačia“ kalba. Frazė „ta pati kalba“ ima skambėti išties groteskiškai: mat visuotinio reikšmės ir tiesos nedeterminuotumo fone *iš tikrųjų negalima pasirinkti* netgi kalbos apie semantikos nefaktualumą. Dialektai pasirodo esą idiolektai – pasak Quine'o, „skyrimas be skirtumo“. (Quine'o apibūdintą kalbinės situacijos nedeterminuotumą yra mėginęs sušvelninti Davidsonas. Atsiribojęs nuo „ikilogiškų žmonių“ mito, Davidsonas daro prielaidą apie interpretacijoje veikiančią palankumo (*charity*) principą, leidžiantį pasiekti nors ir netvirtą, bet tikrą interpretacijos kontrolę: radikalus interpretatorius dirba pagal savo paties standartus ir būtent pagal juos laiko ar nelaiko „racionalia“ būtybę, kurios pasakymus ir elgesį interpretuoja.

Taigi Quine'o „radikalus vertimas“, nors ir pirmesnis koncepcijos sukūrimo laiko prasme, savo turinio prasme yra *radikalesnis* už Davidsono „radikalią interpretaciją“.)

Klausimas reikšmės teoretikams, kuriantiems po Quine'o, lieka: ar nedeterminuotumo tezė nebūtų galima pagrįsti terminais, iš principo kitokiais negu biheivioristiniai? Galbūt *įvairiapusis* pagrindimas, nė kiek nepakenkdamas empiristiniam šios idėjos nuoseklumui, atskleistų dar ir kitą jos pagrindą?

Realizmo ir antirealizmo opozicija. Antirealistinės interpretacijos pranašumas

Dummetto filosofijoje realizmo esmę randame nusakytą trimis jo formomis: realizmas kaip metafizinis realizmas, kaip semantinis realizmas ir kaip realizmas logikoje³⁵. Metafizinis realistas realybę ir dalykus, apie kuriuos kalba, laiko tokiais, kokie jie yra, nepriklausomai nuo mūsų žinojimo. Jam kalbos singulariniai terminai (tikriniai vardai) *neproblemiškai*, jų nominalia verte, denotuoja tam tikros srities objektus (pasaulio daiktus), o realybės „faktai“ patys vieni gali mūsų teiginius daryti teisingus.

Semantinis realizmas yra pažiūra, pagal kurią mūsų teiginio reikšmė yra determinuojama teisingumo sąlygų, nepriklausomai nuo apžįstamo teigimo pamato ir būdų, kuriais mes galime ar galėtume tą teiginį verifikuoti ar falsifikuoti. Taigi realistą galima identifikuoti ir pagal tai, kad jo semantinėje koncepcijoje yra įsigalėjusi galutinė, neanalizuojama ir į nieką kita neredukuojama tiesos sąvoka. Bendrą ir pagrindinį metafizinio ir semantinio realizmo

³³ Quine W. V. *Reply to Chomsky*. P. 302–303.

³⁴ Quine W. V. *Raz jeszcze o niezeterminowaniu przekładu*. S. 198–199.

³⁵ Plg. Engel P. *The Norm of Truth: An introduction to the philosophy of logic*. P. 129.

formų bruožą sudaro jų išankstinis nusistatymas dėl „atitikimo“ santykio kaip jas abi grindžiančio ir neabejotino: būtent jo dėka, tvirtina realistas, mūsų „metafizinė“ kalba apie nepriklausomai nuo mūsų žinojimo egzistuojančią realybę yra reikšminga, t. y. „semantiškai“ teisinga arba klaidinga³⁶.

Vis dėlto lemiamą reikšmę Dummetto filosofiniam argumentui turi loginė realizmo charakteristika. Visus teorinius ginčus realizmo tema Dummettas traktuoja kaip ginčus „dėl tam tikros teiginių klasės, kurią galime vadinti „ginčijama klase“, realistinės interpretacijos taisyklingumo“³⁷. Tiek realizmo proponentas, tiek jo oponentas sutinka, kad jeigu teiginys yra teisingas, turi būti kas nors, *kieno dėka* jis teisingas (pasak Dummetto, tai reguliatyvusis principas, kuris pats savaime nėra čia svarstomo ginčo objektas). Kaip sakėme, realistas už savo teiginio teisingumo vertę visada dėkinas realybei (suprantama, skirtingų teiginių atveju jam svarbūs vis kiti realybės plotai), kuri yra nepriklausoma nuo mūsų žinojimo (pažinimo būdo ir žinių lygio). Realizmo oponentas elgiasi kitaip: jis išskiria „tam tikrą kitą teiginių klasę, kuriai galime duoti „redukcinės klasės“ pavadinimą“, ir sako, „kad ginčijamos klasės teiginys, jeigu apskritai teisingas, turi būti teisingas vieno ar daugiau redukcinės klasės teiginių teisingumo dėka“³⁸. Šis redukcijos reikalavimas yra „silpnas“, kadangi jis neimplikuoja išverčiamumo tezės. Vienos klasės teiginiai nėra nei „logiškai ekvivalentiški“, nei „sinonimiški“ kitos klasės teiginiams, be to,

neprivaloma, kad redukcinės klasės teiginių žodynas būtų absoliučiai nepriklausomas nuo ginčijamos klasės leksikos, nors istoriškai yra buvę ir tokių „kontrrealizmo“ propaguotojų, kurie, keldami uždavinį atsikirsti „ultrarealizmui“, formulavo bekompromisinį „stiprios“ redukcijos bei visiško išverčiamumo imperatyvą (čia turime galvoje istorinį fenomenalizmą).

Tačiau (silpnasis) redukcionizmas, kaip būtina opozicijos realizmui sąlyga, dar nėra pakankamas siekiant apibrėžti savo nerealistines nuostatas. Dummettas pabrėžia, jog ir tarp realistų iš principo galimas redukcionizmo (netgi visiško) palaikymas; pavyzdžiui, mokslo sluoksniuose egzistuoja realistinė teorija, teiginius apie mentalinius būvius ir įvykius reikalaujanti išversti į neurofiziologijos teiginius. Todėl bendriausia prasme reikalingas kitas kriterijus realizmui ir jo opozicijai atskirti.

Šiame kontekste paaiškėja loginė realizmo forma: pasak Dummetto, realizmą išskiria bivalencijos principas priimtas, kaip pamatinis logikos principas, vadinasi, realizmą tam tikros teiginių klasės atžvilgiu galima apibūdinti „kaip prielaidą, kad kiekvienas tos klasės teiginys yra apibrėžtai arba teisingas, arba klaidingas“³⁹. Kadangi redukcionisto atsiskyrimą nuo realizmo ženklina tik bivalencijos principo atsakyimas, tai „realistas ir toliau gali būti realistu, nepaisant net ir visiško redukcionizmo palaikymo, tol, kol jis lieka ištikimas bivalencijos principui“⁴⁰. (Antai mokslininkas, tapatinantis mentalinius ir neurofiziologinius įvykius, dažniausiai būna įsitikinęs, kad yra arba teisinga, arba klaidinga teigti, jog analizuojamo

³⁶ Putnamo pateikiamą (labai panašų į čia išdėstytą) realizmo apibrėžimą žr. Putnam H. *Philosophical Papers*. Vol. 3: *Realism and Reason*. P. 205.

³⁷ Dummett M. *The Logical Basis of Metaphysics*. P. 322.

³⁸ Ibid.

³⁹ Dummett M. *What is a Theory of Meaning? (II)*. P. 56.

⁴⁰ Dummett M. *The Logical Basis of Metaphysics*. P. 327–328.

neurofiziologinio įvykio būta.) Kita vertus, taip suprantamas „realizmo“ terminas apima ir *ribotai daugiareikšmes* semantikos teorijas, kurios kiekvienam teiginiui priskiria po *vieną apibrėžtą* teisingumo vertę iš baigtinės aibės, nepriklausomai nuo mūsų žinojimo: „Tokios teorijos atmeta bivalenciją, kadangi, teiginio klaidingumą prilygindamos jo neiginio teisingumui, jos nelaiko jo esant klaidingo, kai jis nėra teisingas; bet jos gina silpnesnę objektyvistinę tezę, kad kiekvienas teiginys yra apibrėžtai arba teisingas, arba neteisingas“⁴¹, tad būtų sunkoka jas traktuoti kaip ryžtingo pasipriešinimo realizmui versiją.

Tačiau anaip tol ne visi realistai pritarę teigiamam atsakymui dėl redukcionizmo svarbos. Priešingai, daug dažniau pasitaiko tokių, kurie, bekompromisiškai paremdami bivalenciją, sprenddami apie teiginių teisingumo vertes atsisako bet kokios redukcijos. Šie realistai, kurių adresu galima sakyti, jog jie teisingą teiginį laiko „tiesiog teisingu“, atstovauja „naiviojo realizmo“ išpažinėjų flangui („tam tikras teiginys yra tiesiog teisingas, jei jis teisingas, tačiau neegzistuoja tokia teiginių klasė, į kurios sudėtį įeina jis ar jo trivialūs variantai ir į kurią gali būti redukuota bet kokia klasė, į kurios sudėtį įeina tas teiginys“⁴²).

Bet dabar išryškėja, kad naiviojo realizmo atstovas, savo koncepcijoje geriausiai įkūnijantis realistinės mąstymo pakraipos kvintesenciją, tiesiog neturi *kuo pasakyti, kieno dėka* jo laikomas teisingu teiginys yra teisingas. Į ginčijamą teiginių klasę žiūrėdamas kaip į neredukuojamą, naivusis realistas tegali neinformatyviai kartoti tą patį, pavyzdžiui, kad teiginys

„Andromedos galaktika sukasi ratu“ yra teisingas Andromedos galaktikos sukimosi ratu dėka.

Realizmo oponento *antirealist*o poziciją dėl ginčijamos klasės teiginių lemia tai, kokios interpretacijos jis laikosi redukcinės klasės atžvilgiu. Pavyzdžiui, labai svarbu, ar neutralistas leidžia esamojo laiko teiginiui, kitaip negu ginčijamam teiginiui būsimoju laiku, būti apibrėžtai teisingam arba klaidingam, ar ne. Jei redukcinės klasės teiginiai interpretuojami realistiškai, t. y. suteikiant jiems apibrėžtą teisingumo vertę dvireikšmės ar daugiareikšmės semantikos rėmuose, toks antirealizmas yra, kaip sako Dummettas, nuosaikus (nuosaikūs antirealistai šia prasme buvo istoriniai fenomenalistai, nes vertimams į jutiminių duomenų kalbą jie taikė apibrėžtai realistinį mastelį). Tačiau tais ribiniais atvejais, kai pripažįstama, kad redukcija („vertimas“) yra iš principo „neterminuota“ (čia turime mintyje Quine'o filosofijos pamokas), išmuša radikalaus antirealizmo valanda. Tuomet teoretiko konstrukcija remiasi jau ne objektyviais ir apibrėžtais teisingumo ar klaidingumo parametrais, o žinojimu ir vartojimu, priklausomai nuo „*kintančių* mūsų žinojimo būklių“⁴³. Loginė antirealizmo forma – atsisakymas teigti bivalencijos principą – kartu yra motyvas apsispręsti dėl semantinio antirealizmo: nutarus, jog teiginys nebūna *apibrėžtai* (t. y. nepriklausomai nuo mūsų žinojimo) teisingas arba klaidingas, teiginio reikšmė suprantama ne kaip glūdinti jo teisingumo sąlygose, bet kaip sudaroma jo verifikacijos ir asertibilumo sąlygų konkrečioje vartojimo situacijoje.

⁴¹ Ibid. P. 326.

⁴² Dummett M. *What is a Theory of Meaning? (II)*. P. 57.

⁴³ Dummett M. *The Logical Basis of Metaphysics*. P. 336.

Turėdami „verifikacinę“ pagrįstai teigtinos tiesos sąvoką, galėtume tikėtis suformuluoti ir antirealistinį požiūrį į realybės struktūrą⁴⁴. Pagrindinis dalykas, kurį ta proga turėtume pasakyti, būtų tai, kad „realybė“ yra reliatyvi (arba, geriausiu atveju, koreliatyvi) mūsų pažinimo būdai ir žinioms apie ją. Tačiau realybės sąvokos eksplikacija nėra ir negali būti metafizinio antirealisto uždavinys. Štai kodėl filosofijos antirealistinę tendenciją pirmiausiai atpažįstame tokiuose pasakymuose, kaip Quine'o „triušis“ denotuoja triušius, kad ir kas jie būtų⁴⁵.

Antirealizmas, atsakęs į savo klausimą, kas yra realizmas, savo atsakymą į klausimą, kas yra realybė, palieka *neapibrėžta*.

Išvados

Filosofo realisto atsakymas į metafizinį klausimą apie realybės sąrangą remiasi objektyvistinėmis tiesos, atitikimo (tiesos kaip atitikimo) ir referencijos sampratomis. Tačiau, neišvengiamai būdama *požiūris* į realybę, realistinė pozicija yra nekoherentiška, kadangi jos negalima pagrįsti mūsų disponuojamomis filosofijos kategorijomis, kurios visada priklauso nuo pažinimo būdo ir yra vaizdinės.

Teoretiko realistinės orientacijos požymiu laikytina „teisingumo sąlygų“ terminu operuojanti reikšmės teorija, teigianti, kad sakinio reikšmė yra determinuojama nepriklausomai nuo atpažįstamo teigimo pamato ir būdų, kuriais mes galime ar galėtume sakinį verifikuoti ar falsifikuoti. Tai semantinė realizmo forma.

⁴⁴ Plg.: „iš pradžių mes nustatome tinkamą tiesos sąvoką įvairių tipų teiginiams, o paskui iš to darome išvadą apie realybės sąrangą“ (Dummett M. *What is a Theory of Meaning? (II)*. P. 52).

⁴⁵ Quine W. V. *Trzy niezdecydowania*. S. 128.

Minėtinos ir kitos realizmo formos. Antai metafizinis realizmas yra pažiūra apie nepriklausomai nuo mūsų žinojimo egzistuojančius objektus ir realybės „faktus“, mūsų teiginius darančius teisingus. Dar vieną realizmo formą lemia bivalencijos principas, kaip priimtas pamatinis logikos principas, reikalaujantis, kad kiekvienas teiginys būtų vienareikšmiškai arba teisingas, arba klaidingas.

Kalbos praktikai svarbi ir šią praktiką aprašanti teorija yra ne realistinė, o episteminė *prasmės* (vartojant Fregės terminologiją) teorija, kurioje turi būti parodoma, kas ir kaip sudaro sakinio reikšmės žinojimą (t. y. sakinio prasmę).

Empirinė antirealistinės interpretacijos prielaida yra natūralios kalbos reikšmės nedeterminuotumas. Nedeterminuotumas akivaizdžiausias vadinamųjų neišsprendžiamų teiginių atveju (pavyzdžiu gali būti kontrafaktinis sąlygos sakiny). Turėdami reikalo su tokiu teiginiu, duotomis aplinkybėmis negalime tikėtis, kad, jam esant teisingam, sugebėsime jį atpažinti kaip teisingą. Todėl neišsprendžiamųjų rūšiai priskiriami sakiniai paremia tuos reikšmės teoretiko veiksmus, kuriais siekiama sakinio teisingumo sąlygas atskirti nuo jo asertibilumo sąlygų. Negana to, reikšmės nedeterminuotumą galima apibendrintai parodyti kaip būdingą visai mūsų kalbai, kadangi reikšmės nustatymas *visada* peržengia visos galimos evidencijos sritį.

Kintančiais žinojimo ir vartojimo duomenimis besivadovaujanti semantinio antirealisto teorija nebegali pasitikėti objektyviais ir apibrėžtais teisingumo ir klaidingumo standartais. Galiausiai tai veda prie atsisakymo teigti bivalencijos principą, taigi prie loginės antirealizmo formos. Tačiau kalbant apie metafizinę

antirealizmo formą, ją reikia pripažinti ne-
turinčia specialios ir įvykdomos filosofinės
paskirties. Juk jau pati antirealizmo sąvoka

numato, kad atsakymas į metafizinį klausimą,
kas yra realybė, negali būti metafizinio *anti*-
realisto uždavinys.

LITERATŪRA

Berlin I. *Verification*. In *The Theory of Meaning*.
Ed. by G. H. R. Parkinson. London: Oxford Univer-
sity Press, 1970. P. 15–34.

Carnap R. *Meaning and Necessity: A Study in Se-
mantics and Modal Logic*. Enlarged ed. Chicago: The
University of Chicago Press, 1958.

Davidson D. *Inquiries into Truth and Interpreta-
tion*. Oxford: Clarendon Press, 1985.

Davidson D. *The Structure and Content of Truth*.
In *The Journal of Philosophy*. LXXXVII, 6 (June
1990). P. 279–326.

Dewey J. *Propositions, Warranted Assertibility, and
Truth*. In *Contemporary Readings in Epistemology*. Ed.
by M. F. Goodman and R. A. Snyder. Englewood
Cliffs: Prentice-Hall, 1993. P. 199–205.

Dummett M. *What is a Theory of Meaning? (II)*.
In Dummett M. *The Seas of Language*. Oxford:
Clarendon Press, 1996. P. 34–93.

Dummett M. *The Logical Basis of Metaphysics*.
London: Duckworth, 1991.

Engel P. *The Norm of Truth: An introduction to
the philosophy of logic*. Toronto, Buffalo: University
of Toronto Press, 1991.

Feyerabend P. K. *Explanation, Reduction, and
Empiricism*. In *Minnesota Studies in the Philosophy of
Science*. Vol. III. Ed. by H. Feigl and G. Maxwell.
Minneapolis: University of Minnesota Press, 1962.
P. 28–97.

Frege G. *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Göttingen:
Vandenhoeck und Ruprecht, 1986.

Hempel C. G. *Problems and Changes in the Em-
piricist Criterion of Meaning*. In *Semantics and the
Philosophy of Language*. Ed. by L. Linsky. Urbana,
Chicago, London: University of Illinois Press, 1952.
P. 163–185.

Lewis C. I. *The Modes of Meaning*. In *Semantics
and the Philosophy of Language*. Ed. by L. Linsky.
Urbana, Chicago, London: University of Illinois
Press, 1952. P. 50–63.

Popper K. R. *The Logic of Scientific Discovery*.
Revised ed. New York: Harper and Row, 1965.

Putnam H. *Philosophical Papers*. Vol. 3: *Realism and
Reason*. New York: Cambridge University Press, 1983.

Putnam H. *Model Theory and the „Factuality“ of
Semantics*. In Putnam H. *Words and Life*. Cambridge,
London: Harvard University Press, 1994. P. 351–375.

Quine W. V. *Two Dogmas of Empiricism*. In
Pojman L. P. *The Theory of Knowledge: Classical and
Contemporary Readings*. Belmont: Wadsworth, 1993.
P. 395–407.

Quine W. V. *Word and Object*. Cambridge: The
M. I. T. Press, 1969.

Quine W. V. *Reply to Chomsky*. In *Words and
Objections: Essays on the Work of W. V. Quine*. Ed. by
D. Davidson and J. Hintikka. Dordrecht: D. Reidel
Publishing Comp., 1969. P. 302–311.

Quine W. V. *Trzy niezdecydowane*. In *Filozofia
języka*. Wyb. B. Stanosz. Warszawa: Spacja, 1993.
S. 121–139.

Quine W. V. *Raz jeszcze o niezdecydowaniu
przekładu*. In *Filozofia języka*. Wyb. B. Stanosz. War-
szawa: Spacja, 1993. S. 194–199.

Rorty R. *Pragmatism, Davidson and Truth*. In
Rorty R. *Philosophical Papers*. Vol. I: *Objectivity, rela-
tivism, and truth*. Cambridge, New York, ... : Cam-
bridge University Press, 1991. P. 126–150.

Sellars W. *The Language of Theories*. In *Sellars W.
Science, Perception and Reality*. London: Routledge
and Kegan Paul, 1963. P. 106–126.

Sosa E. *Putnam's Pragmatic Realism*. In *The Journal
of Philosophy*. XC, 12 (December 1993). P. 605–626.

Waismann F. *Verifiability*. In *The Theory of Meaning*.
Ed. by G. H. R. Parkinson. London: Oxford University
Press, 1970. P. 35–60.

Waismann F. *Language Strata*. In *Logic and Lan-
guage*. Second series. Ed. by A. G. N. Flew. Oxford:
Basil Blackwell, 1953. P. 11–31.

Vitgenšteinas [Wittgenstein] L. *Rinkiniai raštai*.
Vertė R. Pavilionis. Vilnius: Mintis, 1995.

Wittgenstein L. *Notebooks: 1914–1916*. New York:
Harper and Brothers, 1961.

Wittgenstein L. *Tractatus Logico-Philosophicus
(Logisch-philosophische Abhandlung)*. London:
Routledge and Kegan Paul, 1974.

Wittgenstein L. *Philosophical Investigations
(Philosophische Untersuchungen)*. New York: The
Macmillan Comp., 1971.

ANTI-REALIST ARGUMENTS IN PHILOSOPHY

Mindaugas Japertas

Summary

The article aims to reveal the incoherence of realism conceived as an attitude concerning reality and hence as a certain metaphysical theory of reality. The traditional philosophical realist viewpoint is considered as inconsistent, unintelligible and incommunicable. The incoherence of realism is disclosed by the critical examination of theoretical difficulties which are inevitable for the conceptions of correspondence and reference. The article also presents arguments in favour of the alternative anti-realist interpretation. The specific form of the theory of meaning is considered as

the essential condition of well-founded anti-realism. Such a theory of meaning refuses to uphold the objectivist notion of truth and replaces the latter by the pragmatist concepts of verification and assertibility. Besides that, it focuses on the epistemic aspect of meaning (i.e. the sense of a linguistic unit) and gives account of the overall phenomenon of indeterminacy of meaning in natural languages. From a logical and a philosophical point of view the most important consequences are due to the rejection of the fundamental principle of bivalence by anti-realism.

Įteikta 2001 01 12